

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
CUCHE, DENYS

Noțiunea de cultură în științele sociale / Denys Cuche, trad.: Mihai Avădanei; pref.: Camelia Grădinaru - Iași: Institutul European, 2003

184 p. / 19 cm. - (Universitaria, 40)

Bibliogr.

ISBN 973-611-232-2

I. Avădanei, Mihai (trad.)

II. Grădinaru, Camelia (pref.)

008

Denys Cuhe, *La notion de culture dans les sciences sociales*

© Éditions La Découverte, Paris, 1996

© Institutul European Iași, pentru prezenta ediție în limba română

Noțiunea de cultură în științele sociale

DENYS CUCHE

Traducere de
MIHAI-EUGEN AVĂDANEI

Prefață de
CAMELIA GRĂDINARU

INSTITUTUL EUROPEAN
2003

TABLA DE MATERII

PREFAȚĂ	5
INTRODUCERE	17
I. GENEZA SOCIALĂ A CUVÎNTULUI ȘI A IDEII DE CULTURĂ	22
Evoluția cuvîntului în limba franceză din Evul Mediu pînă în secolul al XIX-lea	23
Dezbaterea franco-germană asupra culturii sau antiteza „cultură-civilizație” (secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)	26
II. INVENTAREA CONCEPTULUI ȘTIINȚIFIC DE CULTURĂ	32
Tylor și concepția universalistă de cultură	33
Boas și concepția particularistă de cultură	36
Idea de cultură la fondatorii etnologiei franceze	42
Remarcă: absența conceptului științific de cultură la începutul cercetării franceze	42
Durkheim și abordarea unitară a faptelor de cultură	44
Lévy-Bruhl și abordarea diferențială	48
III. TRIUMFUL CONCEPTULUI DE CULTURĂ	52
Cauzele succesului	52
Moștenirea lui Boas: istoria culturală	54
Malinowski și analiza funcționalistă a culturii	55
Școala „cultură și personalitate”	58
Ruth Benedict și „tipurile culturale”	59
Margaret Mead și transmiterea culturii	61
Linton, Kardiner și „personalitatea de bază”	63

Lecțiile de antropologie culturală	65
Lévy-Strauss și analiza structurală a culturii	70
Culturalism și sociologie: noțiunile de „sub-cultură” și de „socializare”	73
Abordarea interacționistă a culturii	77

IV. STUDIAREA RELAȚIILOR DINTRE CULTURI ȘI REÎNNOIREA CONCEPTULUI DE CULTURĂ	79
„Superstiția prmitivului”	80
Inventarea conceptului de aculturație	82
Memorandumul pentru studierea aculturației	83
Aprofundarea teoretică	84
Teoria de aculturație și culturalismul	86
Roger Bastide și domeniile sociale ale aculturației	89
Raportul dintre social și cultural	89
O tipologie a situațiilor contactelor culturale	91
O încercare de explicare a fenomenelor de aculturație	93
Reînnoirea conceptului de cultură	97
V. IERARHII SOCIALE ȘI IERARHII CULTURALE	101
Cultură dominantă și cultură dominată	102
Culturile populare	103
Noțiunea de „cultură de masă”	110
Culturile de clasă	112
Max Weber și apariția clasei întreprinzătorilor capitaliști	113
Cultura muncitorească	116
Cultura burgheză	117
Bourdieu și noțiunea de „habitus”	118
VI. CULTURĂ ȘI IDENTITATE	122
Concepțiile obiectiviste și subiectiviste de identitate culturală	124
Concepția relațională și situațională	126
Identitatea, o problemă de Stat	130
Identitatea multidimensională	133
Strategii identitare	135
„Granițele” identității	138

VII. MIZE ȘI UTILIZĂRI SOCIALE ALE NOȚIUNII	
DE CULTURĂ și cărți	140
Noțiunea de „cultură politică”	142
Noțiunea de „cultură de întreprindere”	144
„Cultura de întreprindere” și managementul	144
Abordarea sociologică a culturii de întreprindere	146
„Cultura imigranților”	154
CONCLUZII SUB FORMĂ DE PARADOX: UTILIZAREA CORECTĂ A RELATIVISMULUI CULTURAL ȘI A ETNOCENTRISMULUI	162
REPERE BIBLIOGRAFICE	169

LIBRĂRII în care puteți găsi cărțile colecției *Universitaria*

ARAD Librăria <i>Corina</i>, str. Mihai Eminescu nr. 2, tel. 0257/284749 BACĂU Librăria <i>Glissando</i>, Bd. Nicolae Bălcescu nr. 8, tel. 0234/186677 BRAȘOV Librăria <i>Șt. O. Iosif</i>, str. Mureșenilor nr.14, tel. 0268/477799 BUCUREȘTI Librăria <i>NOI</i>, BD. N. Bălcescu nr. 18, tel. 021/3102528 Librăria <i>Mihai Eminescu</i>, Bd. Regina Elisabeta nr. 5, tel. 021/3158761 Librăria <i>Academiei</i>, Calea Victoriei nr. 12 A, tel. 021/3138588 Librăria <i>Luceafărul</i>, Bd. Unirii nr. 10, tel. 021/3130075 Librăria <i>Minerva</i>, Calea Victoriei nr. 126, tel. 021/3154777 BUZĂU Librăria <i>Faust</i>, str. Cuza Vodă nr. 68, tel. 0238/446885 CLUJ Librăria <i>Orfeu</i>, Piata Unirii nr. 10, tel. 0264/195339 CONSTANȚA Librăria <i>Sophia</i>, str. Dragoș Vodă nr. 13, tel. 0241/616365 CRAIOVA Librăria <i>Thalia</i>, Teatrul Național Craiova, tel. 0251/415782 DEVA Librăria <i>Prescom Divers</i>, str. Ana Ipătescu nr. 11, tel. 0254/213782 GALAȚI Librăria <i>Costache Negri</i>, str. Domnească nr. 27, tel. 0236/472927	TG. JIU Librăria <i>Mihai Eminescu</i>, str. Tudor Vladimirescu nr. 40, tel. 0253/214910 IAȘI Librăria <i>Casa Cărții</i>, Bd. Ștefan cel Mare nr.56, tel. 0232/270479 Librăria <i>Junimea</i>, Piața Unirii nr. 4, tel. 0232/412712 Librăria <i>Academiei</i>, Bd. Carol I nr. 8, tel. 0232/218297 Librăria <i>Cubul de sticlă</i>, Bd. Carol I nr. 3-5, tel. 0232/215683 ORADEA Librăria <i>Mihai Eminescu</i>, str. Meșteșugarilor nr. 73, tel. 0253/131924 RĂMNICU-VĂLCEA Librăria <i>Aldan</i>, Mag. Cozia, Calea lui Traian nr. 2, tel. 0250/743263 SATU-MARE Librăria <i>Mihai Eminescu</i>, str. Tîbtesului nr. 1, tel. 0261/717503 SIBIU Librăria <i>Polsib</i>, Șos. Alba Iulia nr. 40, tel. 0269/210058 SUCEAVA Librăria <i>Casa Cărții</i>, str. N. Bălcescu nr. 8, tel. 0230/530337 TG. MUREȘ Librăria <i>Luceafărul</i>, str. Trandafirilor nr. 43, tel. 0265/250581 Librăria <i>Romulus Guga</i>, str. Trandafirilor nr. 23, tel. 0265/161739 TIMIȘOARA Librăria <i>Mihai Eminescu</i>, str. Măceșilor nr. 1, tel. 0256/194123 Librăria <i>Esotera</i>, str. Lucian Blaga nr. 10, tel. 0256/431340

I. GENEZA SOCIALĂ A TERMENULUI ȘI A IDEII DE CULTURĂ

Cuvintele au istoria lor și, într-o anumită măsură, ele fac totodată istoria. Dacă acest lucru este valabil pentru toate cuvintele, în cazul termenului de „cultură” este și ușor de verificat. „Greutatea cuvintelor”, ca să reluăm o expresie mediatică, are o legătură foarte strânsă cu istoria, care le-a creat și la crearea căreia contribuie.

Cuvintele se nasc ca să putem răspunde la întrebări și să formulăm soluții unor probleme apărute în anumite perioade istorice și în contexte sociale și politice specifice. A da o denumire înseamnă într-un fel să punem o problemă și a o rezolva deja într-o anumită măsură.

Inventarea noțiunii de cultură este prin ea însăși revelatoare pentru un aspect fundamental al culturii în sinul căreia a putut fi utilizată această invenție și pe care o vom numi deocamdată, în lipsa unui termen mai adecvat, cultură occidentală. Dimpotrivă, este important faptul că termenul de „cultură” nu are echivalent în cea mai mare parte a limbilor orale ale societăților studiate de obicei de etnologi. Evident, aceasta nu implică (deși acest argument nu este acceptat de toată lumea!) faptul că societățile nu ar avea culturi, ci acela că ele nu-și pun problema dacă posedă sau nu o cultură și cu atât mai puțin pe aceea de a-și defini propria cultură.

Iată de ce, dacă vrem să înțelegem semnificația actuală a conceptului de cultură și utilizarea lui în științele sociale, reconstituirea genezei sale sociale, a genealogiei lui, este indispensabilă. Altfel spus, este vorba despre examinarea felului în care a apărut cuvântul, apoi despre conceptul științific derivat din el, deci despre stabilirea originii și a evoluției sale semantice. Nu se pune problema de a ne preta aici

la o analiză lingvistică, ci mai curînd de a scoate în evidență legăturile dintre istoricul cuvîntului „cultură” și cel al ideilor. Evoluția cuvîntului este într-adevăr legată de numeroși factori, nu toți de ordin lingvistic. Originea lui semantică creează o anumită dependență față de trecut în ceea ce privește sensurile lui actuale.

În legătură cu evoluția cuvîntului „cultură” nu ne vom opri decît asupra a ceea ce clarifică formarea conceptului așa cum este el utilizat în științele sociale. Cuvîntul a fost și este întotdeauna aplicat unor realități atît de diverse (cultura pămîntului, cultură microbiană, cultură fizică etc.) și cu sensuri atît de diferite, încît ne este absolut imposibil să prezentăm aici istoricul său complet.

EVOLUȚIA CUVÎNTULUI ÎN LIMBA FRANCEZĂ DIN EVUL MEDIU PÎNĂ ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Considerăm că ne putem permite să insistăm îndeosebi asupra sensului dat cuvîntului „cultură” în limba franceză, deoarece se pare că evoluția semantică decisivă a acestuia – care va permite ulterior inventarea conceptului – a avut loc în limba franceză în secolul Lumii, abia apoi răspîndindu-se, prin împrumut lingvistic, în alte limbi învecinate (engleză, germană).

Dacă secolul al XVIII-lea poate fi considerat drept momentul apariției sensului modern al cuvîntului, în 1700, „cultură” era totuși un cuvînt deja vechi în vocabularul limbii franceze. Provenit din latinescul *cultura*, care însemna îngrijirea cîmpurilor sau a vitelor, termenul era utilizat, spre sfîrșitul secolului al XIII-lea, pentru a desemna un pămînt cultivat (asupra acestui punct și a celor următoare, vezi Bénétou [1975]).

La începutul secolului al XVI-lea, el nu mai avea semnificația de stare (a ceva cultivat), ci aceea a unei acțiuni, adică aceea de cultivare a pămîntului. Abia la mijlocul secolului al XVI-lea a apărut sensul figurat, „cultură” puțin desemna atunci cultivarea unei aptitudini, adică faptul de a munci în vederea perfecționării ei. Dar acest înțeles figurat a rămas puțin răspîndit pînă la sfîrșitul secolului

al XVII-lea și nu a beneficiat de nici o recunoaștere academică. Reapărând în cea mai mare parte a dicționarilor epocii.

Pînă în secolul al XVIII-lea, evoluția conținutului semantic al cuvîntului îi datorează puțin celei a ideilor și urmează mai curînd evoluția firească a limbii, care are loc pe de o parte prin metonimie (de la cultura ca stare la cultura ca acțiune), iar pe de altă parte prin metaforă (de la cultivarea pămîntului la cea a spiritului), imitînd în acest context modelul latinesc *cultura*, latina clasică fiind cea care a instituit folosirea cuvîntului cu sens figurat.

Termenul de „cultură” cu înțeles figurat a început să se impună în secolul al XVIII-lea. El și-a făcut intrarea cu sensul acesta în *Dicționarul Academiei franceze* (ediția din 1718). La vremea aceea, cuvîntul era de cele mai multe ori urmat de o precizare a obiectivului: se va vorbi astfel despre „cultura artelor”, despre „cultura literelor” și despre „cultura științelor”, ca și cum ar fi fost necesară specificarea domeniului cultivat.

Termenul face parte din vocabularul Iluminismului, fără să fie utilizat într-o măsură foarte mare de către filosofi. *Enciclopedia*, care rezervă un lung articol „culturii pămînturilor”, nu consacră nici unul aparte sensului figurat al „culturii”. Cu toate acestea, ea nu-l ignoră căci acesta din urmă apare în alte articole („Educație”, „Spirit”, „Litere”, „Filosofie”, „Științe”).

Treptat, „cultură” s-a debarasat de adaosurile ei și a sfîrșit prin a fi folosită doar pentru a desemna „formarea”, „educarea” spiritului. Apoi, printr-o orientare contrarie celei înregistrate anterior, s-a trecut de la „cultura” ca acțiune (activitatea de instruire) la „cultură” ca stare (stare de spirit cultivată prin instruire, starea individului „care are cultură”). Utilizarea aceasta este consacrată la sfîrșitul secolului de dicționarul Academiei (ediția din 1798), care stigmatizează „spiritul natural și lipsit de cultură”, subliniind prin expresia aceasta opoziția conceptuală dintre „natură” și „cultură”. Opoziția aceasta este organică la gînditorii iluminiști, care concep cultura drept caracter distinctiv al speciei umane. Pentru ei, cultura constituie suma cunoștințelor acumulate și transmise de omenire, luată ca un tot, de-a lungul istoriei ei.

În secolul al XVIII-lea, cuvîntul „cultură” era întotdeauna folosit la singular, ceea ce reflectă universalismul și umanismul filosofilor: cultura este proprie Omului (cu majusculă) dincolo de orice distincție aplicată popoarelor sau claselor. „Cultura” se înscrie deci total în ideologia Iluminismului: termenul se asociază ideilor de progres, evoluție și educație, elemente ce constituie nucleul gîndirii epocii. Chiar dacă mișcarea iluministă s-a născut în Anglia, ea și-a găsit limba și vocabularul în Franța; ea va avea imediat un mare răsunset în toată Europa Occidentală, mai ales în marile metropole, ca Amsterdam, Berlin, Milano, Madrid, Lisabona, pînă la Sankt Petersburg. Ideea de cultură reflectă optimismul momentului, bazat pe încrederea în viitorul perfectibil al ființei umane. Progresul derivă din instruire, adică din cultura tot mai vastă.

Cuvîntul „cultură” este în acest sens foarte apropiat de un cuvînt care se va bucura de un mare succes (chiar mai mare decît cel al termenului de „cultură”) în vocabularul limbii franceze din secolul al XVIII-lea: „civilizație”. Cele două cuvinte aparțin aceluiași domeniu semantic, reflectînd aceleași concepții fundamentale. Asociate uneori, ele nu sînt totuși echivalente perfecte. „Cultura” evocă mai mult progresele individului, iar „civilizația” pe cele colective.

Ca și omologul lui, „cultură”, și din aceleași motive, cuvîntul „civilizație” este un concept unitar și nu este folosit decît la singular. El s-a debarasat, odată cu filosofii reformiști, de sensul lui original recent (termenul a apărut abia în secolul al XVIII-lea), care desemna rafinarea manierelor, însemnînd pentru aceștia procesul prin care omenirea iese din ignoranță și iraționalitate. Preconizînd această nouă accepție a „civilizației”, gînditorii burghezi reformatori, care nu erau lipsiți de influență politică, își impun concepția de guvernare a societății care, după părerea lor, trebuie să se bazeze pe rațiune și pe cunoștințe.

Civilizația este deci definită ca un proces de îmbunătățire a instituțiilor, a legislației și a educației. Ea este o mișcare departe de a-și fi atins obiectivele, care trebuie sprijinită și care afectează întreaga societate, începînd cu Statul, care trebuie să se debaraseze de tot ceea ce este încă lipsit de rațiune în contextul îndeplinirii funcțiilor

lui. În cele din urmă, civilizația poate și trebuie să se extindă asupra tuturor popoarelor care alcătuiesc omenirea. Chiar dacă unele dintre acestea sînt mai avansate decît altele în cadrul acestei mișcări, și anumite popoare (mai ales cel francez) sînt chiar atît de avansate, încît pot fi deja considerate ca fiind „civilizate”, toate popoarele, pînă și cele mai „sălbaticе”, posedă capacitatea de a deveni parte integrantă a aceleiași mișcări de civilizare, cele mai avansate avînd datoria să le ajute pe cele mai înapoiate să-și recupereze întîrzierea. „Civilizația” este atît de legată de această concepție progresistă a istoriei, încît cei care manifestă scepticism față de aceasta din urmă, de talia unui Rousseau sau a unui Voltaire, vor evita folosirea acestui termen, nefiind în măsură, dat fiind că erau în minoritate, să impună o altă accepție mai relativistă.

Utilizarea termenilor de „cultură” și „civilizație” în secolul al XVIII-lea marchează astfel apariția unei noi concepții, desacralizate, asupra istoriei. Filosofia (istoriei) s-a debarasat de teologia (istoriei). Ideile optimiste legate de progres care fac parte din noțiunile de „cultură” și „civilizație” pot fi considerate drept o formă de surrogat al speranței religioase. Începînd din acest moment, omul devine centrul reflecției și al universului. Apare ideea posibilității existenței unei „științe a omului”; expresia este folosită pentru prima dată de Diderot în 1755 (în articolul „Enciclopedie” din *Enciclopedia*). În 1787, Alexandre de Chavannes a creat termenul de „etnologie”, pe care el îl definește ca disciplina care studiază „istoria înaintării spre civilizație a popoarelor”.

DEZBATEREA FRANCO-GERMANĂ ASUPRA CULTURII SAU ANTITEZA „CULTURĂ-CIVILIZAȚIE” (SECOLUL AL XIX-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA)

Kultur cu sens figurat apare în limba germană în secolul al XVIII-lea și pare să fie transpunerea fidelă a cuvîntului francez. Prestigiul limbii franceze – folosirea limbii franceze constituia în perioada aceea semnul distinctiv al claselor superioare în Germania –

și influența gîndirii iluministe erau la vremea respectivă foarte puternice și explică acest împrumut.

Cu toate acestea, *Kultur* va evolua foarte rapid într-un sens mai restrîns decît omologul lui francez și se va bucura, începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, de o audiență de care termenul de „cultură” nu beneficia încă, cel de „civilizație” suflîndu-i primul loc în vocabularul gînditorilor francezi. După părerea lui Norbert Elias [1939], acest succes se datorează adoptării termenului de către burghezia intelectuală germană și folosirii lui de către aceasta ca să-și marcheze opoziția față de aristocrația de la Curte. Într-adevăr, spre deosebire de situația din Franța, burghezia și aristocrația nu aveau în Germania legături strînse. Nobilimea era relativ izolată de păturile sociale de mijloc, iar curțile princiare erau foarte exclusiviste, burghezia neavînd în mare măsură nici un acces la viața politică activă. Distanța aceasta socială a dat naștere unui anumit resentiment, în special în rîndul unei mari părți a intelectualilor, care, în a doua jumătate a secolului, vor opune așa-zisele valori „spirituale”, bazate pe știință, artă, filosofie și religie, valorilor „reverențioase” ale aristocrației. În ochii lor, doar primele erau valori autentice și profunde, celelalte fiind superficiale și false.

Acești intelectuali, proveniți adesea din mediile universitare, le reproșau conducătorilor aflați în fruntea diferitelor state germane că neglijează artele și literatura și că dedică cea mai mare parte a timpului lor ceremonialului de curte, străduindu-se să imite manierele „civilizate” de la curtea Franței. Două cuvinte le vor permite să definească opoziția aceasta dintre cele două sisteme de valori: tot ceea ce dovedește autenticitate și contribuie la îmbogățirea zestrei intelectuale și spirituale va fi considerat dovadă de cultură; dimpotrivă, ceea ce este numai aparent strălucitor, lejeritatea, rafinamentul de suprafață țin de civilizație. Cultura este deci opusă civilizației, așa cum profunzimea se opune superficialității. Pentru *intelighenția* burgheză germană, nobilimea de la curte, chiar dacă civilizată, era total lipsită de cultură. Dat fiind că și oamenii de rînd erau lipsiți de cultură, *intelighenția* aceasta se considera într-un fel investită cu misiunea de a dezvolta și propaga cultura germană.